

до християнства, оскільки, як писала, нею «заволодів Христос». У 1934–35 пішла добровільно працювати робітницею на автозавод «Рено», щоб ближче познайомитися з працею робітників. У 1936–39 перебувала в Іспанії, де відбувалася громадянська війна. У Барселоні записалася рядовим бійцем в Колону Дурутті, загиб анархістів. Після окупації німцями Парижа (1940) переїхала до Марселя, згодом до США (1942). Після короткотермінового перебування в Нью-Йорку повернулася до Франції. Учасниця антифаш. руху Опору. У творчості В. умовно можна виділити такі сегменти, як філос., політ. та богосл., які виразно проступають у працях, опублікованих після її смерті: «Тягар і благодать» (1947), «Потреба укорінення» (1949), «Очікування Бога» (1950), «Записки» (3 т., 1951–1956). Серед політ. проблем, порушених мислителькою, — проблема стосунків індивіда й д-ви, занепад духовності індустр. сусп-ва, тоталіт. дійсність. Гол. соціальною і політ. проблемою 20 ст. була та, що пов'язана, на думку В., з питанням: «Чи стане... свобода, завойована суспільством, здобутком індивіда?» Шукаючи відповіді на нього, В. однозначно не мала жодних ілюзій: боротьба між тими, хто підкорюється наказам, і тими, хто наказує, нескінченна. Привілейовані не поступляться своїми привілеями, але їх можна відібрати силою. Однак після збурення мас на виробництві постають нові господарі, й боротьба (під новими знаменами і новими іменами) розгортається знову. В. була переконана, що у 20 ст. у будь-якої політ. орг-ції превалюють ті функції, які зумовлюють перетворення її на машину, що виробляє колект. емоції, масові навіювання. Мислителька факт. урівнювала наявні політ. системи й режими (*диктатуру пролетаріату, фашизм, тоталітаризм, капіталізм і соціалізм*), оскільки, за її переконанням, усі вони спираліся на ілюзію цілісності та єдності, до яких прагне людина через вроджену потребу бути причетною до спільного, присвячувати себе якійсь справі чи ідеї. Роздуми В. про «обов'язки щодо людини» зводяться до того, що право, яке не визнається іншими, просто не існує. Але обов'язок, навіть якщо він не визнається ніким іншим, не втрачає своєї реальності й істотності. Тож обов'язки онтологічно первинні порівняно з правами. Звідси висновок про те, що «будучи самотньою у всесвіті, людина не мала б ніяких прав, та мала б обов'язки». Реальним ґрунтом обов'язків є потреби іншого, як і свої власні. В. описала 14 віхідних потреб: порядок, свобода, послух, відповідальність, рівність, ієрархія, честь, покарання, свобода думки, безпека, ризик, приват. власність, колект. власність, правда. Крім того, В. окремо виділила ще одну потребу — укорінення, яка є основоположною для людських потреб як таких. Тобто людина має потребу у «множинності коріння» та різноманітних джерелах, які їх живлять.

Літ.: Зонтаг С. Симона Вайль // С. Зонтаг. Мысль как страсть. М., 1997; Steiner G. Sainte Simone — Simone Weil // George Steiner. No passion spent. London; Boston, 1997; Милош Ч. Значение Симоны Вайль // Чеслав Милош. Личные обязательства. Избранные эссе о литературе, религии и морали. М., 1999; Крюгман А. Симона Вейль, свидетельствующая о себе. Челябинск, 2003.

М. Кармазіна

ВАЛЕНСА (Wałęsa) Лех (29.09.1943, Попово, полб. Вроцлава) — громад. та політ. діяч, 1-й президент посткомуніст. Польщі, 3-ї Речі Посполитої (1990–95). З 1967 — робітник ремонтного цеху на суднобудівному з-ді ім. Леніна у Гданську. В 1970 був серед організаторів робітн. протесту на Побережжі, членом страйкового к-ту. Після кривавої розправи зі страйком 17.12.1970 арештований. За кілька днів звільнений

і зареєстрований як таємний співробітник спецслужб (щодо цієї співпраці й досі тривають суперечки; апеляц. суд у 2000 визнав, що В. представив правдиву люстрац. заяву). У 1976 втратив роботу за критику офіц. профспілок. З 1978 став співорганізатором незалежних профспілок на Побережжі та співробітником незалежного видання «Робітник Побережжя», водночас налагодив зв'язки з опозиц. орг-цією К-т захисту робітників. У серп. 1980 очолив страйк на суднобудівному з-ді, а після того, як страйк охопив усе Побережжя, він став головою страйкового к-ту з-дів Побережжя. Переговори з владою, які проходили під його головуванням, закінчилися успіхом: 31.08.1980 від імені страйкарів він підписав порозуміння, в результаті якого була легалізована незалежна профспілка «Солідарність». На загальнопольс. з'їзді «Солідарності» у 1981 В. було обрано головою профспілки. Здобув величезну популярність у Польщі та за кордоном, став символом змін у соціаліст. таборі та польс. прагнення до свободи. Як голова «Солідарності» намагався дотримуватися поміркованого курсу, згідно з концепцією Яцека Куроня «самообмеженої революції», щоб не провокувати комуніст. влади до розправи з першим після війни масовим рухом спротиву. Велику роль у створенні іміджу харизмат. лідера мали, крім лідерських здібностей, прилюдно маніфестована релігійність та простота В. 13.12.1981 після запровадження воєнного стану його заарештовано та інтерновано. Перебував у Арламові (гірська місцевість на кордоні з тодішнім СРСР) до звільнення 10.11.1982. Залишався під пост. наглядом, що однак не завадило йому встановити зв'язок з діячами підпільної «Солідарності». Проти нього у 1980-ті запущено було цілу пропагандивну махіну. Комуніст. влада намагалася не допустити до вручення йому Нобел. премії миру у 1983. В. не прибув до Швеції на вручення, побоюючись, що не зможе повернутися до Польщі. Саме таку тактику комуніст. влада здійснювала щодо найбільш акт. діячів опозиції та «Солідарності», які отримували вибір — ув'язнення або свобода, але поза межами батьківщини. У 2-й пол. 1980-х В. працював далі на суднобудівному з-ді у Гданську. Водночас він продовжував профспілкову діяльність, з 1987 очолюючи напівлегальний Крайовий к-т незалежної профспілки «Солідарність». З 1987 у Польщі знову почалися страйки, і за рік В. прийняв пропозицію влади почати переговори щодо політ. та екон. реформ, зокрема нової легалізації «Солідарності» за умови закінчення страйків. У груд. 1988 виник Громад. к-т як дорадчий орган при голові «Солідарності». В. співголовавав з боку опозиції під час проведення Круглого столу (лют. — квіт. 1989), які завершилися згодою на почасті вільні вибори (04.06.1989). У виборах Громад. к-т здобув максимум голосів у Сеймі і 99 % у Сенаті. Результат цих виборів допровадив до передачі комуністами влади — утворення першого некомуніст. уряду у соціаліст. блоці у серп. 1989. У груд. 1990 В. виграв презид. вибори. У 1995 він мін. програв вибори з Александром Квасневським, тодішнім лідером посткомуніст. угруповання. Того самого року створив фонд — Ін-т ім. Леха Валенси. На виборах у 2000 В. отримав 1,01 % голосів. Нині особа В. викликає у польс. сусп-ві контрверсії не лише з огляду на приписувану йому співпрацю зі службою безпеки, а й з огляду на його політ. діяльність протягом останніх 20 років. Частина громад. думки схильна вважати його винним у роз'єднанні середувища давньої опозиції, що уможливило посткомуністам взяти реванш у 2-й пол. 1990-х. Його звинувачують також у зраді

інтересів робітників. За кордоном В. залишається символом польс. любові до свободи й успішних перетворень.

Літ.: Политический портрет Леха Валенсы. М., 1992; Sławomir Cenckiewicz, Piotr Gontarczyk. SB a Lech Wałęsa: przyczynek do biografii. Gdańsk, 2008.

О. Гнатюк

ВАЛЕРСТАЙН (Wallerstein) Імануїл Моріс (нар. 30.09.1930, Нью-Йорк) — соціолог, один із фундаторів *світ-системного аналізу*, представник сучас. неомарксизму. У 1954 закінчив Колумб. ун-т. У ньому ж в 1957 отримав ступінь д-ра і працював до 1971. З 1971 до 1976 проф. ун-ту Мак-Гілла (Монреаль, Канада), в 1976–99 проф. ун-ту Бінгемптона (США), в 1976–2005 голова Центру Фернана Броделя з вивчення економік, істор. систем та цивілізацій при ун-ті Бінгемптона. З 2000 ст. наук. співробітник Єльс. ун-ту. Президент міжнар. соціолог. асоціації (1994–1998). Розпочинав наук. кар'єру як фахівець з проблем Афр. континенту і виступав експертом з питань політики США в регіоні Африки. Деякий час працював зовнішньополіт. радником Р. Кеннеді. Переїхавши до Канади, займався розробкою теорії світ-системи, в якій розвивав підходи Ф. Броделя. Основи світ-системного аналізу відображені у 3-томнику «Сучасна світ-система» (1974–89). Теорія В. опонує формаційним та цивілізац. підходам і претендує на формулювання нової парадигми сусп. поступу. Світ-система у В. — це «не світова система, а система, яка сама є світом і яка може бути, а фактично завжди була, меншою, ніж весь світ». За В., світ-системи дотепер існували лише у формі світ-імперій (велика бюрокр. структура з єдиним політ. центром і вісьовим розподілом праці, але з різними культурами) та світ-економік (сильний вісьовий розподіл праці, багато політ. центрів, багато культур). Нині існує лише одна світ-економіка — це *капіталізм*, що зародився у 16 ст. Капіталізм В. визначає як істор. систему, пріоритетом для якої є безкінечне накопичення капіталу. З огляду на свої особливості капіталізм може існувати тільки в рамках світ-економіки. Усі країни, що нею охоплюються, живуть у ритмі кондратьєвських циклів. У капіталіст. світ-економіці відбувається вісьовий розподіл праці, який з'єднує процеси, притаманні ядру, з процесами, характерними для периферії. Ключовим показником, за яким ці процеси відрізняються, з точки зору В., є ступінь монополізації та, відповідно, прибутковості, який в країнах ядра макс. високий. В. пояснює відсталість країн периферії цілеспрямованою політикою країн ядра. В. визнає також наявність країн напівпериферії — як таких, де приблизно паритетно відбуваються процеси, притаманні ядру, і периферії. В. критикував концепцію «кінця історії» і, навпаки, пророкував втрату глобальної гегемонії США та посилення конфліктності у світовій політиці за рахунок зростання протистояння між Пд. та Пн. Одним із гол. елементів концепції В. є акцент на обов'язковому застосуванні в дослідженнях міждисциплінарних підходів. Розроблені В. основи світ-системного аналізу використовуються в багатьох наук. дисциплінах, зокрема в компаративній політології, світовій політиці, глобалістиці, соціальній прогностиці тощо. Ідеї В. набули також особливого поширення та популярності у середовищі лівих та ліворадикальних економістів та політиків. Літ.: Goldfrank W. Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's World-System Method // Journal of World-Systems Research. 2000. Vol. 11. No. 2; Aguirre Rojas C. Immanuel Wallerstein : crítica del sistema-mundo capitalista. Mexico, DF, 2003; Elwell F. Macrosociology: Four Modern Theorists. Boulder, CO, 2006; Дерлугьян Г. Самый неудобный теоретик // И. Валлерстайн Миросистемный анализ: введение. М., 2006.

О. Лісничук

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР 1863 — таємне розпорядження міністра внутр. справ Рос. імперії Петра Валуєва Київ., Моск. і Петерб. цензорним к-там про «призупинення друкування реліг. і навч. книг, написаних «малоросійською» (українською) мовою». Дозвіл на друк могли отримати лише художні твори. Поява В. ц. була зумовлена активізацією наприкін. 50-х — на поч. 60-х рр. 19 ст. діяльності укр. інтелігенції в різних напрямках і передусім у культ.-освітньому. Книги укр. мовою почали друкувати не лише в Україні, а й у Петербурзі, Москві та ін. містах імперії. На перших порах царська влада, стурбована активізацією польс. нац.-визвольного руху, прихильно поставилася до розповсюдження серед широких мас л-ри «малорос. мовою». Кошти на видання «малорос.» підручників для нар. шкіл надавало навіть М-во нар. освіти. Проте в умовах загострення рос.-польс. суперництва у зх. губерніях імперії, влада починає переглядати свої позиції щодо «малорос. мови» й особливо поширення її в освіті. Обговорення цих проблем вийшло на сторінки петерб., моск., київ. преси, де представники укр. інтелігенції намагалися обґрунтувати ідею окремішності та самобутності укр. народу, його мови. У цих умовах, а також під впливом інформації про підготовку поляками нац.-визвольного повстання, рос. влада перейшла до активних дій. Початок цьому поклав військ. міністр Д. Мілютін, який у черв. 1862 повідомив шефа жандармів В. Долгоорукова про те, що у Києві існує об'єднання, яке ставить собі за мету «відновлення незалежної Малоросії». Згодом розгорівся скандал, пов'язаний зі спробою друкування чотирьох Євангелій укр. мовою, підготовлених П. Морачевським і надісланих на розгляд Св. Синоду для отримання дозволу на друк. Це спричинило переполох серед представників київ. духовенства, що вилився в анонімку до III відділення імператорської канцелярії, в якій повідомлялося про небезпеку допущення до друку цього перекладу. На поч. 1863 до боротьби з укр. мовою підключився генерал-губернатор Пд.-Зх. краю М. Анненков, який у березні відправив шефу жандармів В. Долгоорукову листа щодо укр. мовного питання, прирівнюючи «малорос. мову» до «говірок мешканців деяких великорос. губерній» і наголошуючи, що видання «малорос. мовою» Святого Письма ознаменує визнання «самостійності малорос. мови», а українці «почнуть заявляти претензії на автономію Малоросії». В. Долгооруков доповів про цю справу *Олександрі II*. Останній доручив міністру внутр. справ П. Валуєву розібратися зі справою українофілів. У той же час міністр отримав листа від голови київ. цензурного к-ту О. Новицького, в якому висловлювалося занепокоєння щодо збільшення к-сті «малорос.» видань і загрози «обособлення малорос. народності». Оцінюючи «малорос. мову», автор писав, що «ніякої особливості малорос. мови не було, немає і бути не може і що говірка, якою користується простий люд, це та ж рос. мова тільки зіпсована впливом на неї Польщі». У подальшому ці слова увійшли до В. ц. У цей час змінюється і риторика рос. преси. 22.06.1863 редактор впливової газ. «Московские ведомости» М. Катков звинуватив українофілів у прямому зв'язку з польс. повстанням 1863, стверджуючи, що це справа рук «польс. інтриги». З більш поміркованих, але також неприязних щодо українофільства позицій, виступав І. Аксаков і його слов'янофільська газ. «День». На основі отриманих доктів і під впливом політ. ситуації у відомстві П. Валуєва було підготовлено лист на ім'я Олександра II з пропозицією заборонити друк «малорос.» (укр.) мовою книг «реліг. змісту, навчальних